

Research Paper

A Comparative Study of Development Programs in Terms of Intergenerational Justice in the Oil and Gas Sector

*Mohammad Noruzi¹ , Amir Hosein Khorshidi Athar²

1. Industrial Management, Faculty of Islamic Teachings and Management, Imam Sadeq University, Tehran, Iran.

2. PhD Student of International Oil and Gas Contracts Management, Faculty of Islamic Education and Economics, Imam Sadeq University, Tehran, Iran.

Use your device to scan
and read the article online

Citation: Noruzi M, Khorshidi Athar A H. (2022). [A Comparative Study of Development Programs in Terms of Intergenerational Justice in the Oil and Gas Sector (Persian)]. *Journal Strategic Studies of Public Policy*, 11(41), 188-213.

Received: 10 Aug 2021

Accepted: 15 Sep 2021

Available Online: 01 Feb 2022

Keywords:

Energy, Development Plan, Intergenerational Justice, Seventh Plan

ABSTRACT

So far, development programs have been examined from several perspectives. The present study, which has been conducted with a quantitative and qualitative mixed approach, examines these programs from the perspective of intergenerational justice in the energy sector (with emphasis on the oil and gas industry). In this study, after library studies and specialized interviews, indicators were designed to achieve the goal of international justice in the energy sector and were accredited by experts in this field, while these indicators were ranked using the Topsis method. Then, in the form of a focus group, a detailed study of development programs and the number of clauses that directly or indirectly refer to the issue of international justice in the energy sector with emphasis on oil and gas were discussed. Re-validating the clauses and adapting them to the priorities obtained was another step in this research. The results of the present study show that development programs from the perspective of intergenerational justice in the energy sector during the first to sixth programs have addressed the issue with different approaches and priorities, and of course later programs have been more accurate and comprehensive, while the most important difference in this trend has been the importance of paying attention to the cost of oil revenues in the final programs.

* Corresponding Author:

Mohammad Noruzi, PhD.

Address: Department of Management, Faculty of Islamic Teachings and Management, Imam Sadeq University, Tehran, Iran.

E-mail: md.noruzi@gmail.com

مقاله پژوهشی

مطالعه تطبیقی برنامه‌های توسعه از منظر عدالت بین‌نسلی در بخش نفت و گاز: طراحی شاخص و ارائه پیشنهاد سیاستی

* محمد نوروزی^۱،^۲ امیرحسین خورشیدی اطهر^۱

۱. گروه مدیریت صنعتی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق، تهران، ایران.

۲. دانشجوی دکتری مدیریت قراردادهای بین‌المللی نفت و گاز، دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

چکیده

تاکنون برنامه‌های توسعه از مناظر گوناگونی بررسی شده است. پژوهش حاضر با رویکرد کمی و کیفی به بررسی این برنامه‌ها از منظر عدالت بین‌نسلی در بخش انرژی (با تأکید بر صنعت نفت و گاز) پرداخته است. در این پژوهش پس از مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه‌های تخصصی، شاخص‌هایی برای تحقق عدالت بین‌نسلی در بخش انرژی طراحی و توسط متخصصان این حوزه اعتبارسنجی و نهایتاً این شاخص‌ها با استفاده از روش تاپسیس (Topsis) رتبه‌بندی شد. پس از آن در قالب گروه کانونی به مطالعه دقیق برنامه‌های توسعه و احصای بندهایی که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم به عدالت بین‌نسلی در بخش انرژی با تأکید بر نفت و گاز اشاره داشته‌اند، اقدام شده است. اعتبارسنجی مجدد بندها و تطبیق آن‌ها با اولویت‌های به‌دست‌آمده مرحله دیگری از این پژوهش است. نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که برنامه‌های توسعه از منظر عدالت بین‌نسلی در بخش انرژی در طول برنامه اول تا ششم با رویکردها و اولویت‌های متفاوتی به موضوع پرداخته‌اند و البته برنامه‌های متأخر، جامعیت بیشتری داشته‌اند، مهم‌ترین تفاوت در این سیر، اهمیت یافتن توجه به شیوه هزینه درآمدهای حاصل از منابع نفتی در برنامه‌های پایانی بوده است. این مقاله در پایان نیز بر اساس شاخص‌های احصایی و رتبه‌بندی نخبگانی، پیشنهاداتی برای برنامه هفتم توسعه از منظر عدالت بین‌نسلی ارائه می‌دهد.

تاریخ دریافت: ۱۹ مرداد ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش: ۲۴ شهریور ۱۴۰۰

تاریخ انتشار: ۱۲ بهمن ۱۴۰۰

کلیدواژه‌ها:

انرژی، برنامه توسعه، عدالت بین‌نسلی، برنامه هفتم

* نویسنده مسئول:

دکتر محمد نوروزی

نشانی: تهران، دانشگاه امام صادق، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، گروه مدیریت صنعتی.

رایانامه: md.noruzi@gmail.com

مقدمه

بین‌نسلی مدل‌هایی توسط رومر، سالای مارتین، لوکاس و دیگران ارائه شده که ایده اصلی آن‌ها مبتنی بر عدالت بین‌نسلی و بین‌دوره‌ای است. در مباحث اقتصاد بخش عمومی نیز در حوزه چگونگی تخصیص منابع مالی و چگونگی تدوین بودجه سنواتی از الگوهای کنترل بهینه برای رعایت عدالت بین‌دوره‌ای استفاده شده است.

در دهه هفتاد این سؤال در بین اقتصاددانان مطرح شد که با فرض وجود منابع پایان‌پذیر و امکان سرمایه‌گذاری بر دارایی‌های فیزیکی، مالی و انسانی چگونه می‌توان مسیری برای رشد تصور کرد. مدل‌های رشد اقتصادی که منابع طبیعی را وارد مدل رشد کرده و مسئله را به صورت جامع بررسی کرده‌اند، پاسخی به این نیاز بوده‌اند. مسئله‌ای که در این میان وجود دارد، این است که اگر اقتصاد جامعه به شدت به مصرف منابع پایان‌پذیر وابسته باشد و از آنجا که این منابع در طول زمان در حال تهی شدن هستند، چگونه می‌توان مطمئن بود که رفاه جامعه در نسل‌های دورتر به شدت افت نخواهد کرد؟ آیا می‌توان سیاستی پیشنهاد کرد که پایداری مصرف در طول زمان را تضمین کند؟

با اینکه فرایند توسعه اقتصادی در کشور، تحت تأثیر نیازهای داخلی، ضرورت‌های منطقه‌ای و روندهای بین‌المللی بوده است و نمی‌توان بدون توجه به مؤلفه‌های درون‌ساختاری به تحلیل توسعه اقتصادی در کشور پرداخت (مصلی‌نژاد، ۱۳۹۶: ۱۰) در هر صورت توجه تحلیلی و تدقیقی به جنبه‌های مختلف توسعه با رویکردهای ارزشی بسیار ضروری است.

پژوهش حاضر کوشیده است ابتدا با استخراج شاخص‌های بین‌نسلی و رتبه‌بندی آن‌ها، نگاهی

«توسعه» و مفاهیم جایگزین یا مشابه آن، یکی از موضوعاتی است که طی دهه‌های اخیر مورد مذاکره فراوان پژوهشگران قرار گرفته و نگاه‌ها و رویکردهای موافق و مخالف بسیاری را درگیر خود کرده است. طرح برخی مباحث نظیر تقدم توسعه سیاسی بر توسعه اقتصادی یا بالعکس، تخریب خلاق، دوگان توسعه و آزادی، توسعه پایدار، توسعه معکوس و مواردی از این دست موجب گستردگی ادبیات این حوزه در داخل و خارج کشور شده است.

با هر تعریفی از توسعه، توجه به چالش‌های جانبی آن موضوعی قابل تأمل است. یکی از چالش‌های اساسی نظام برنامه‌ریزی در کشور نحوه استفاده از عواید نفتی است. از این رو، در متن برنامه‌های توسعه -فارغ از میزان موفقیت آن‌ها در مرحله عمل- میزان توجه به مسئله «عدالت»، به‌ویژه «عدالت بین‌نسلی» در زمینه‌هایی نظیر «منابع طبیعی و انرژی» حائز اهمیتی دو چندان است، اما مشاهده می‌شود که میزان پرداختن و اهمیت دادن به عدالت، به مفهوم عام آن در توسعه مورد اتفاق نظر متخصصان و تحلیلگران نیز نیست، کما اینکه اریک و سوربیک، عدالت و توسعه را دو ویژگی‌ای که دارای تعارض و تضاد با یکدیگر هستند، می‌دانند و در مقابل سامرز و اسمیت، توجه به عدالت اجتماعی و حقوق بین‌نسلی را دو عاملی می‌دانند که رفاه بشر را به سمت رفاهی پایدار سوق می‌دهد.

اقتصاد کلان در رویکردهای کینزین‌های جدید و کلاسیک‌های جدید، مدل‌سازی اقتصادی بین‌دوره‌ای را مطرح کرده است. در این رویکردها در حوزه‌های مختلف مانند الگوی بهینه مصرف بین‌دوره‌ای، الگوی سرمایه‌گذاری بین‌دوره‌ای و

کاهش وابستگی به نفت، افزایش سرمایه‌گذاری برای حفظ آب، افزایش سرمایه‌گذاری صندوق توسعه ملی، توجه به انرژی‌های نو و تجدیدپذیر، پرهیز از خام‌فروشی، کاهش میزان مصرف منابع طبیعی و افزایش میزان توجه به خاک و جنگل‌ها است.

توحیدی‌نیا در مقاله خود با عنوان «اثر تحقق عدالت بین‌نسلی بر میزان انباشت دارایی‌های سرمایه‌ای کشور» فارغ از مناقشه‌های مفهومی حوزه «عدالت بین‌نسلی» قاعده هارتویک را به عنوان مبنایی برای تحقق عدالت بین‌نسلی در نظر گرفته و می‌کوشد با مدل‌سازی وضعیت اقتصاد کلان ایران به تحلیل اثر سرمایه‌گذاری درآمدهای حاصل از صادرات نفت خام و گاز طبیعی به عنوان استراتژی تحقق عدالت بین‌نسلی بر سطح انباشت بین‌زمانی و بلندمدت دارایی‌های سرمایه‌ای به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل رشد و توسعه پایدار بپردازد.

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که کوشش برای تحقق عدالت بین‌نسلی در بهره‌برداری از منابع نفت و گاز کشور باعث بهبود قابل ملاحظه روند انباشت سرمایه در بلندمدت شده که این امر به نوبه خود رشد و توسعه اقتصادی را برای سال‌های متمادی نوید می‌دهد.

توحیدی‌نیا در مقاله دیگر خود با عنوان «هم‌سویی تحقق عدالت بین‌نسلی در بهره‌برداری از درآمد منابع هیدروکربوری با رفاه اقتصادی بلندمدت در ایران» تلاش کرده با ارائه یک مدل نسل‌های هم‌پوش، متناسب با شرایط اقتصاد ایران، رابطه بین تحقق عدالت بین‌نسلی در بهره‌برداری از درآمد منابع نفت و گاز کشور و سطح رفاه جامعه را در خلل زمان بررسی کند.

نتیجه تحقیق حاکی از آن است که سطح مصرف

سیاستی به مطالعه تطبیقی برنامه‌های توسعه پس از پیروزی انقلاب اسلامی از منظر عدالت بین‌نسلی در بخش انرژی بپردازد و با استفاده از آن شاخص‌ها، این برنامه‌ها را مورد مذاقه و مقایسه قرار دهد.

۱. ادبیات موضوع

تاکنون مطالعات متعددی پیرامون بررسی عدالت بین‌نسلی در اقتصاد ایران صورت گرفته که به برخی از این موارد اشاره می‌شود.

فیاضی و دیگران در مقاله خود با عنوان «پایداری بودجه براساس برقراری عدالت بین‌نسلی در بهره‌برداری از منابع نفتی (رهیافتی برای ایران)» به بررسی پایداری بودجه‌ای در ایران می‌پردازند. ایشان نخست با مطالعه ادبیات نظری ارتباط میان عدالت بین‌نسلی در بهره‌برداری از منابع طبیعی با پایداری بودجه‌ای را بررسی می‌کردند و سپس پایداری بودجه‌ای ایران و رعایت عدالت بین‌نسلی را با استفاده از اطلاعات بودجه به ترتیب در دو مقطع زمانی ۱۳۹۵-۱۳۸۱ و ۱۴۵۵-۱۳۹۶ سنجش و پیش‌بینی می‌کنند.

پورعزت و دیگران در مقاله خود با عنوان «شناسایی مؤلفه‌های ناظر بر رعایت عدالت بین‌نسلی در ختم‌شده بودجه‌ای ایران» با هدف شناسایی شاخص‌های عدالت بین‌نسلی در ختم‌شده بودجه‌ای کشور نوشته‌اند. نتیجه این پژوهش، بروز و ظهور چهارده تم در قالب چهار مقوله است که به ترتیب اهمیت عبارت‌اند از: تعهدات و ختم‌شده‌ها، منابع، زیرساخت‌های فنی و قانونی و مقررات.

همچنین شاخص‌های تعیین‌کننده این مقوله‌ها به ترتیب اهمیت، شامل افزایش درآمدهای مالیاتی، توجه به محیط زیست، افزایش بودجه آموزش،

دو با هم است (اردستانی و نکوئی، ۱۳۹۴: ۶) این در حالی است که نگرش‌های متفاوتی در مواجهه با این دوگان در میان پژوهشگران وجود دارد. عده‌ای این دو را لازم و ملزوم یکدیگر می‌دانند و عده‌ای یکی را معارض و متضاد دیگری برشمرده و پیوستگی این دو را محال می‌دانند (Erik & Thorbeke, 2007: 6-12).

پیچیده بودن موضوع از یک سو و فقدان داده‌های قابل اعتماد از سوی دیگر، موجب شده که ارزیابی دقیقی از میزان موفقیت هم‌زمان در هر دو ساحت توسعه و عدالت بسیار دشوار باشد، ولی با وجود این، می‌توان تلاش‌های نظری در این حوزه را ارج نهاد. دوگانی که تاکنون از مناظر گوناگون سیاسی، اجتماعی، تاریخی و اقتصادی به آن نگریسته شده و حداقل در بخش نظری، مباحث گوناگونی حول آن صورت گرفته است.

پرسش‌هایی که این پژوهش در پی پاسخ‌گویی به آنان است، عبارت‌اند از:

۱. شاخص‌های ارزیابی برنامه‌های توسعه پس از پیروزی انقلاب اسلامی از منظر عدالت بین‌نسلی چیست؟
۲. بر اساس شاخص‌های استخراج‌شده، بر کدام شاخص در برنامه‌های توسعه پس از پیروزی انقلاب اسلامی توجه و تأکید شده و این برنامه‌ها بر اساس این شاخص‌ها چه رتبه‌ای دارند؟
۳. برای برنامه هفتم توسعه چه شاخصی باید مد نظر برنامه‌ریزان باشد که از منظر عدالت بین‌نسلی مورد تأیید قرار گیرد؟

خانوارها و همچنین، میزان بهره‌مندی آن‌ها از اوقات فراغت در هنگام تحقق عدالت بین‌نسلی بهبود یافته و وضعیت رفاه خانوارها در طول دوران زندگی‌شان بهبود قابل ملاحظه‌ای پیدا خواهد کرد.

باید گفت با اینکه از نظر پژوهشی، نقدهای گسترده‌ای بر برنامه‌های توسعه صورت گرفته، ولی تعداد اندکی از این پژوهش‌ها به تحلیل این برنامه‌های از جنبه «عدالت بین‌نسلی» پرداخته است. در حالی که مشاهده می‌کنیم مطالعات گسترده‌ای به بررسی اقتصاد ایران از این جنبه پرداخته‌اند. نوآوری اصلی این پژوهش در این است که درباره برنامه‌های توسعه از منظر عدالت بین‌نسلی در بخش انرژی بحث و بررسی کرده و برای برنامه هفتم توسعه نیز توصیه‌های سیاستی مرتبط با عدالت بین‌نسلی ارائه می‌دهد.

۲. روش‌شناسی پژوهش

طی یک سند ابلاغی در سال ۱۳۸۴ از سوی مقام معظم رهبری، نقشه کلان و راهبردهای اصلی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۴۰۴ (سند بیست‌ساله) مشخص شد و بر اساس این سند، در چشم‌انداز بیست ساله، ایران کشوری توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه با هویت اسلامی و انقلابی، الهام‌بخش در جهان اسلام و دارای تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل است.

فارغ از شناسایی ضعف‌ها، موانع اجرایی و آسیب‌شناسی‌های لازم در امر اجراسازی برنامه‌های توسعه و سیاست‌های کلان، باید به این نکته توجه شود که یکی از دوگان‌های مطرح در توسعه، دوگان توسعه و عدالت است که می‌توان گفت اساسی‌ترین مبحث اقتصاد توسعه این دوگان و نحوه ارتباط این

۳. یافته‌های پژوهش

۱-۳-۱. چارچوب نظری

۱-۳-۱-۱. عدالت

جامعه پرداخته‌اند، از جمله رالز که با تعریف عدالت به عنوان فضیلت نهادهای اجتماعی، اصول عدالت را اصولی می‌داند که محدودیت‌هایی را در شیوه‌های عملی تعیین می‌کند.

خاندوزی و نورانی نیز برای عدالت اقتصادی چهار زیرمجموعه ارائه کرده‌اند: حقوق مبادلاتی، حقوق بازتوزیعی، حقوق تولیدی و حقوق مصرفی. در پژوهش احمدی، مبنای عدالت توزیعی حقوق افراد و رعایت استحقاق ناشی از کار و نیاز آن‌هاست.

درنهایت، اینکه به بیان لاجوردی و همکاران سه معیار مهم در تحقق عدالت وجود دارد:

۱. حفظ ثروت و نیاز به معنای تبدیل ثروت‌های طبیعی به دیگر سرمایه‌ها.

۲. رفع فقر و عدم تبعیض در توزیع فرصت‌ها.

۳. توازن اجتماعی به معنای رفع اختلاف طبقاتی فاحش بین مردم و برقراری مساوات به منظور حفظ توازن اجتماعی.

مرور همین کلیدواژه نشان می‌دهد که عدالت، دغدغه‌ای اساسی برای مجریان و سیاست‌گذاران در کنار پژوهشگران از مکاتب مختلف و با ادیان متفاوت بوده و نه تنها از نظر محتوا و مبادی (چیستی و چرایی)، بلکه از جهت شیوه تحقق (چگونگی) نیز اتفاق نظر وجود ندارد.

۱-۳-۲. عدالت بین‌نسلی

عمده پژوهش‌های عدالت بین‌نسلی در چارچوب «مطلوبیت‌گرایی» بوده (فیاضی و همکاران، ۱۳۹۸: ۵) و این در حالی است که کاخکی و همکاران نتیجه می‌گیرند که برای بررسی تعریف عدالت بین‌نسلی در منظر لیبرال باید نظر تک‌تک افراد را مطالعه کرد.

عدالت که امری فطری است، در مکاتب مختلف درباره چیستی و چگونگی تحقق آن بحث‌های مفصلی صورت گرفته و نکته جالب توجه این است که فارغ از نوع مکتب سیاسی و اقتصادی، به سبب انسانی بودن وصف «عدالت»، همواره در اصل ضرورت وجود آن وحدت نظر بوده است، اگرچه در چگونگی تحقق آن، تفاوت‌ها و تعارض‌های جدی وجود دارد.

سیلور نظریه‌های عدالت در دیدگاه اندیشوران غربی را به سه دسته عمده تقسیم می‌کند:

دسته اول قواعد و نظریه‌های منابع محور است که این دسته بر برابری همگانی در برخورداری از مزیت‌ها تأکید می‌کند. از دانشمندانی که در این دسته به بیان اندیشه‌های خود اهتمام داشته‌اند، می‌توان به لاک، نویزیک و لاورکین اشاره کرد.

دسته دوم قواعد و نظریه‌های فرایندمحور است که بر اساس آن محصول کار هر دسته برای خودش است و افراد آزادی‌های برابر دارند. از دانشمندان این دسته می‌توان به سیلور و هایک اشاره کرد.

دسته سوم قواعد و نظریه‌های نتیجه‌محور و غایت‌گرا است و با بررسی نتیجه‌های حاصله به سهم‌بری افراد می‌پردازند. از دانشمندان این حوزه می‌توان به بنتهام و جان استوارت میل اشاره کرد.

برخی از پژوهش‌هایی که در این زمینه با تمرکز به مفهوم به ارائه معیارهای تحقق این ارزش در

انقلاب اسلامی، شش برنامه توسعه در دست اقدام قرار گرفته است، البته آسیب‌شناسی‌های متعددی درباره این برنامه‌های توسعه صورت گرفته است.

مصلی‌نژاد معتقد است که استفاده از ابزار برنامه‌ریزی برای پیشبرد بهینه امور و تحقق اهداف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مورد بی‌مهری قرار گرفته است و به عنوان نمونه به عدم تصویب اولین برنامه پس از انقلاب در تیر سال ۱۳۶۲ که توسط دولت تهیه شد، ولی در مجلس مورد تصویب قرار نگرفت، اشاره می‌کند.

صادقی شاهدانی و قویدل، علاوه بر اشاره به نقش نفت و درآمدهای نفتی به عنوان یکی از مؤلفه‌هایی که می‌بایست در امر برنامه‌ریزی کلان کشورهای اسلامی مدنظر قرار گیرد، دلایل مشترکی را که سبب بروز مشکلات اقتصادی در این کشورها شده، به این شکل طبقه‌بندی کرده‌اند: جمعیت زیاد و بهره‌وری پایین، تأخیر در اصلاحات نهادی و سیاسی، دولت بسیار بزرگ و هزینه‌بر، سیستم آموزشی ناکارآمد و ناکافی، بازارهای مالی توسعه‌نیافته، محدودیت‌های ناکارآمد تجاری و سیاست‌های نامناسب برای نرخ ارز.

برای کشورهای نفتی در میان کشورهای اسلامی در حال توسعه بهتر است به سراغ بررسی‌های عمیق‌تر و بلندمدت‌تر در مورد ذخایر منابع خود بروند و تأثیر آن را بر سطح رفاه کشور بررسی کنند. شاید بتوان گفت که سیاست‌های مالی مهم‌ترین سیاست در کشورهای نفتی در بلندمدت است، به این خاطر که آن‌ها می‌توانند در مقابل نوسانات قیمتی نفت، حاشیه امن مناسبی برای خود ایجاد کنند تا بتوانند عدالت بین‌نسلی را در بهره‌برداری از منابع طبیعی، طراحی استراتژی‌های مخارج دولتی

رالز بیان می‌کند که زندگی انسان‌ها منوط به یک برنامه همکاری است که این برنامه به اندازه زندگی انسان وسعت دارد. وی همان مفهومی از عدالت که در یک نسل جریان دارد را در همکاری بین نسل‌ها نیز تعمیم می‌دهد. وی در نوشته دیگر خود، عدالت بین‌نسلی را از وظایفی که شهروندان نسبت به جانشینان خود می‌بایست انجام دهند، می‌داند و معتقد است عدالت الزاماتی را برای انسان حال حاضر بار می‌کند که در ارتباط با انسان آینده است.

میر معتقد است عدالت بین‌نسلی مفهومی است که فقط معطوف به نسل‌های آینده است، چراکه نسل حاضر نمی‌تواند حقی از گذشتگان را در زمان حیاتشان نقض کنند. اگر هم بخواهند جبران کنند، امکانش را ندارند.

تامپسون معتقد است که عدالت بین‌نسلی نظریه‌ای است در مورد استحقاق و حقوقی که روابط بین‌نسلی در یک جامعه ایجاد می‌کند و جامعه‌ای را از منظر بین‌نسلی عادلانه می‌داند که هر نسل سهم عادلانه‌ای برای رفع نیازهای خود بردارد.

در کنار این پژوهش‌ها، پژوهشگرانی نیز به اهمیت و موضوع این مبحث در اسلام پرداخته‌اند. برای مثال، نعیمی و قاسمی به مطالعه این ویژگی در آیات و روایات پرداخته و بیان می‌کنند که در آیات قرآن کریم در هشت دسته مختلف و در روایات در نه گونه روایی این مفهوم بیان شده است.

۳-۱-۳. برنامه‌های توسعه

همان‌گونه که در مقدمه نیز اشاره شد، برنامه‌های توسعه، یکی از ابزارهای برنامه‌ریزی در دسترس سیاست‌گذاران برای ایجاد وحدت جهت و رویه در امر سیاست‌گذاری کشورهاست. بعد از پیروزی

تهیه شد، در حالی که رویکرد برنامه دوم توسعه (۱۳۷۸-۱۳۷۴)، درون‌نسلی بود و با تلاش برای تحقق عدالت اجتماعی، رشد و توسعه پایدار با محوریت بخش کشاورزی، توسعه بیشتر صادرات غیرنفتی، تقویت بنیه دفاعی کشور در حد نیاز در جهت تعریف اهداف به صورت کمی حرکت کرد، ولی به سبب فقدان راهبرد مشخص در برنامه برای اجرا و نیل به اهداف و مشخص نبودن دوره و تواتر رفتارها، چالش‌هایی داشت.

برنامه سوم توسعه (۱۳۸۳-۱۳۷۹) نیز بر اصلاح سازمانی کشور تأکید کرد، هرچند فقدان اولویت مشخص در برنامه‌ها، مشخص نبودن کارگزاران و مجریان، مشخص نبودن شاخص‌های اندازه‌گیری، مشخص نبودن دوره و تواتر رفتارها و فقدان ضمانت اجرایی از چالش‌های این برنامه بود، ولی رشد اولیه در برنامه‌نویسی در حال رخ دادن بود، به گونه‌ای که برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۸-۱۳۸۴) با رویکرد بین‌نسلی نوشته و رشد پایدار اقتصادی دانایی‌محور در آن پررنگ شد. در برنامه‌های پنجم و ششم نیز رشد قابل توجهی به وقوع پیوسته بود.

۳-۲. گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها

همان‌گونه که اشاره شد به منظور ارزیابی برنامه‌های مختلف توسعه از منظر عدالت بین‌نسلی در بخش انرژی، گام‌هایی در این پژوهش طی شد. ابتدا در تیم پژوهش به استخراج گزاره‌ها و بندهایی که ارتباط مستقیم یا غیرمستقیم به موضوع عدالت بین‌نسلی در بخش انرژی داشتند، اقدام شد و در گروه کانونی، این گزاره‌ها بحث و جمع‌بندی شد.

در گام دیگر، شاخص‌هایی که می‌توانست به منظور بازنمایی عدالت بین‌نسلی در بخش انرژی شناخته شود، استخراج شد. در این مرحله، ضمن مراجعه به

و سرمایه‌گذاری‌های بخش عمومی اجرا کنند. اگر چه بعضی از اقتصاددانان معتقدند که این کشورها باید برنامه‌ریزی‌های خود را به سمتی معطوف کنند که وابستگی اقتصاد را به درآمدهای نفتی کاهش دهند و توجه بیشتری به بخش‌های غیرنفتی اقتصاد داشته‌باشند (صادقی شاهدانی و قویدل، ۱۳۹۶).

۳-۱-۴. برنامه‌های توسعه در ایران

برنامه‌های چندساله توسعه، یکی از تجاربی است که در کشورهای گوناگون برای توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی استفاده می‌شود. در ایران نیز قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، شش برنامه عمرانی تحت دو برنامه هفت ساله و چهار برنامه پنج ساله تهیه و اجرا شد: برنامه اول عمرانی کشور (۳۴-۲۷)، برنامه دوم عمرانی کشور (۴۱-۳۴) برنامه سوم عمرانی کشور (۴۶-۴۱)، برنامه چهارم عمرانی کشور (۵۱-۴۶)، برنامه پنجم عمرانی کشور (۵۶-۵۱) و برنامه ششم عمرانی کشور (۶۱-۵۶).

البته صادقی شاهدانی و قویدل معتقدند که سبک این برنامه‌ریزی‌ها با توجه به دانش اقتصاد آن روز، بیش از پیش به رشد اقتصادی و تولید ناخالص ملی اهمیت می‌داده و بحث‌های مربوط به توسعه انسانی و شاخص‌های توسعه انسانی به صورت جدی مطرح نشده بود. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی نیز برنامه‌های توسعه ادامه یافت و تا پایان سال ۱۳۹۶، پنج برنامه توسعه تصویب و اجرای آن خاتمه یافته و برنامه ششم توسعه نیز در مرحله اجرا است.

برنامه اول توسعه (۱۳۷۲-۱۳۶۸) با رویکرد بازسازی خرابی‌های جنگ تحمیلی، با هدف‌گذاری‌هایی نظیر رشد اقتصادی، کاهش وابستگی اقتصادی، ایجاد امنیت قضایی، ارتقای فرهنگ عمومی تعلیم و تربیت و آمایش سرزمین

جدول ۱. اطلاعات جمعیت‌شناختی خبرگان تأییدکننده پرسش‌نامه شماره ۱

شماره	رشته تحصیلی	سابقه در حوزه انرژی	ملاحظات نسبت به شاخص‌ها
شماره ۱	دکتری مدیریت قراردادهای بین‌المللی نفت و گاز	هشت سال	مورد تأیید
شماره ۲	دکتری اقتصاد (با تأکید بر عدالت)	ده سال	مورد تأیید
شماره ۳	کارشناسی ارشد اقتصاد انرژی	سه سال	مورد تأیید
شماره ۴	دکتری حقوق نفت و گاز	ده سال	مورد تأیید
شماره ۵	دکتری اقتصاد (با تأکید بر بخش عمومی)	پانزده سال	اصلاح مواردی از پرسش‌نامه
شماره ۶	دکتری اقتصاد (با تأکید بر صندوق‌های نفتی)	ده سال	اصلاح مواردی از پرسش‌نامه

تجدیدناپذیر بحث آن به طور جدی‌تر مطرح شده است، اما این دو دلیل ذکر شده برای اعمال سیاست‌های صرفه‌جویانه در مصرف انرژی برای کشورها کافی نبود؛ بنابراین با وقوع اولین شوک نفتی در سال ۱۹۷۳ کشورهای صنعتی به دو نکته مهم دیگر دست یافتند که آن‌ها را به اعمال سیاست‌های صرفه‌جویانه ترغیب کرد.

یکی از آن دلایل، این بود که این کشورها به میزان وابستگی رشد و توسعه اقتصادی خود به انرژی پی بردند و دومین نکته حاصل از این شوک را می‌توان پی بردن به نقش انرژی در روش‌های تولید و فناوری‌های آن زمان دانست. با درک این دو نکته، کشورهای توسعه‌یافته صنعتی تصمیم گرفتند سیاست‌هایی را برای صرفه‌جویی در مصرف انرژی و بالا بردن کارایی مصرف آن اتخاذ کنند.

۳-۳-۲. توجه به تولید صیانتی در استخراج منابع نفتی

از واژه «تولید صیانتی» تعاریف متعددی ارائه شده است. در بند هفت از ماده قانون اصلاح قانون نفت مصوب سال ۱۳۹۰، تولید صیانت‌شده ذخایر

کتاب‌ها و مدارک پژوهشی از نظرات و تأیید خبرگان نیز استفاده شد که اطلاعات جمعیت‌شناختی آن‌ها در جدول شماره ۱ آورده شده است.

در گام پایانی نیز بر اساس تطبیق بندهای برنامه‌های توسعه با شاخص‌های استخراجی، ارزیابی توصیفی از هر یک از برنامه‌های توسعه و نوع پرداخت آن‌ها به مسئله عدالت بین‌نسلی در بخش انرژی ارائه شده است.

۳-۳-۳. شاخص‌های تأییدشده

پس از مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی‌های تیم پژوهش، فهرست اولیه شاخص‌ها استخراج شده و به تأیید خبرگان (بر اساس پرسش‌نامه شماره ۱) رسید. ضمن اینکه موارد اصلاحی نیز اعمال شد.

۳-۳-۱. توجه به صرفه‌جویی در بخش مصرف منابع حاصله از نفت و گاز

صرفه‌جویی در مصرف انرژی از چالش‌های عصر حاضر است که با گسترش تبعات زیست‌محیطی مصرف انرژی و نیز کاهش ذخایر انرژی‌های

۳-۳-۳. توجه به جلوگیری از مصرف درآمدهای نفتی به عنوان درآمد جاری در کشور

ایران از موهبت نفت برخوردار است. از آنجا که درآمد حاصل از صادرات نفت، مهم‌ترین منبع درآمد ارزی و اصلی‌ترین منبع درآمدی دولت است؛ بنابراین تغییرات قیمت جهانی نفت، موجب نوسان در این درآمدها شده و کشور را دچار تلاطم می‌کند. حفظ ثبات اقتصادی کشور نکته‌ای است که همواره در نظر دولت‌مردان مهم بوده است. از این رو، صندوق توسعه ملی با هدف جلوگیری از مصرف درآمدهای نفتی در درآمدهای جاری تشکیل شد (موسوی آزاد کسمایی، ۱۳۹۱: ۴). با این رویکرد می‌توان به جلوگیری از مصرف درآمدهای نفتی به عنوان درآمد جاری کشور، که فرصت سرمایه‌گذاری را از بین می‌برد، از شاخص‌هایی دانست که می‌تواند شاخص‌های عدالت بین‌نسلی را بازنمایی کند.

۳-۳-۴. توجه به سرمایه‌گذاری زیربنایی با منابع حاصل از درآمدهای نفتی

یکی دیگر از شاخص‌ها، استفاده از درآمدهای نفتی در سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی بود، به گونه‌ای که بتواند زمینه لازم را برای بهره‌گیری کارکردی برای نسل آتی فراهم کند.

۳-۳-۵. توجه به سرمایه‌گذاری درآمدهای نفتی جهت توسعه انرژی‌های جایگزین برای نسل آینده

از آنجا که انرژی‌های جایگزین، امنیت آینده کشورها را تضمین می‌کنند، باید مورد توجه سیاست‌های دولتی قرار گیرند. (مسرت، ۱۳۸۴: ۵) این رویکرد با تأکید بر پایان‌پذیر بودن انرژی‌هایی مثل نفت، علی‌الخصوص برای نسل‌های آینده، به حفظ امنیت انرژی کشور با سرمایه‌گذاری در

هیدروکربنی عبارت است از: «همه عملیاتی که به برداشت بهینه و حداکثری ارزش اقتصادی تولید از منابع نفتی کشور در طول عمر منابع مذکور منجر شده و نیز باعث جلوگیری از اتلاف ذخایر در چرخه تولید نفت بر اساس سیاست‌های مصوب می‌شود.»

تمرکز اصلی مفهوم تولید صیانتی بر حداکثرسازی ارزش اقتصادی منافع حاصل از یک مخزن در طول عمر آن است. بدیهی است توجه بیشتر به تولید صیانتی در برداشت از منابع فسیلی، نسل‌های آینده را در استفاده از این منابع، بیش از پیش منتفع می‌کند. از این رو، تولید صیانتی از مخازن نفت و گاز در یک رویکرد عقلایی و منطقی، ضروری و مورد تأکید است، خواه میدان موردنظر مستقل و خواه مشترک باشد.

تصور بهره‌برداری خودسرانه و به دور از اصول و موازین فنی تولید صیانتی در دنیای کنونی به دور از انصاف، منطقی و عقل است. توجه به ویژگی‌های منحصر به فرد انرژی‌های فسیلی و قابلیت‌های فراوان این دسته از انرژی‌ها، لزوم تمرکز بر تولید صیانتی را بیش از پیش متبلور می‌کند (غفاری و تکلیف، ۱۳۹۴: ۵).

یکی از نکات کلیدی در قراردادهای نفتی، سازگاری قراردادها با اولویت‌های بهینه بهره‌برداری از منابع نفتی کشور است (درخشان، ۱۳۹۳: ۶). با توجه به وابستگی کشورهای نفت‌خیز به عواید نفتی نحوه تصمیم‌گیری چگونگی استخراج نفت و فروش آن در این کشورها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در واقع می‌توان اظهار کرد که رویکرد تولید صیانتی جای خالی سازگاری تولید را با اولویت‌های بهینه بهره‌برداری در کشور ایران پر می‌کند.

۳-۴. وزن‌دهی به شاخص‌ها

در پژوهش حاضر که با رویکرد کیفی و کمی انجام شده به منظور گردآوری داده‌ها از مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی نظرات خبرگان استفاده شده است. در گام دیگر به منظور بررسی وضعیت هر یک از برنامه‌های توسعه، شاخص‌هایی که نمایانگر عدالت بین‌نسلی در حوزه انرژی بودند، طراحی شد. شاخص‌های مورد نظر پس از بررسی‌های دقیق در گروه کانونی و مشورت‌های لازم با خبرگان مورد نظر در این حوزه طراحی و اتخاذ شد.

شاخص‌های پیشنهادی، پس از احصا و نظرسنجی از خبرگان در قالب گروه کانونی (در دو مرحله) بررسی نهایی و تأیید شد. همان‌گونه که پیش از این اشاره شد، در مرحله دیگر، این شاخص‌ها به تأیید اولیه خبرگان رسید. به منظور وزن‌دهی به شاخص‌ها از روش تاپسیس استفاده شد. اطلاعات جمعیت‌شناختی خبرگان مرحله دوم که در پرسش‌نامه اولویت‌بندی شاخص‌ها مورد استناد و ارجاع قرار گرفتند، در جدول شماره ۲ آمده است.

روش تاپسیس در سال ۱۹۸۱ توسط هوانگ و یون ارائه شد. در این روش m گزینه به وسیله n شاخص ارزیابی می‌شوند و هر مسئله را می‌توان به عنوان یک سیستم هندسی شامل m نقطه در یک فضای n بعدی در نظر گرفت. این تکنیک بر این مفهوم بنا شده است که گزینه انتخابی باید کمترین فاصله را با راه‌حل ایده‌آل مثبت (بهترین حالت ممکن، A^+) و بیشترین فاصله را با راه‌حل ایده‌آل منفی (بدترین حالت ممکن A^-) داشته باشد (آذر و رجب‌زاده، ۱۳۸۷). مراحل حل مسئله به روش تاپسیس در ادامه آمده است.

در پژوهش‌هایی که پرسش‌نامه آن‌ها با روش‌های

انرژی‌های جایگزین و تجدیدپذیر می‌پردازد.

۳-۶. توجه به سرمایه‌گذاری‌های متناسب بر اساس نیازهای نسل آینده (مثلاً توسعه IT) از درآمدهای حاصل از منابع نفتی کشور

از آنجا که نیازهای نسل آتی از نظر دانش فناوریانه با نیازهای نسل‌های موجود متفاوت است، یکی از راهبردهای اتخاذی را می‌توان توجه به سرمایه‌گذاری‌های متناسب بر اساس نیازهای نسل آینده از درآمدهای حاصل از منابع نفتی کشور دانست.

۳-۷. توجه به تجهیز و به‌روزرسانی صنعت نفت کشور از طریق منابع حاصل از درآمدهای نفتی

با توجه به اینکه داده‌های آینده، همچنان صنعت نفت یکی از صنایع اصلی و منابع انرژی اصلی دنیا است؛ بنابراین توسعه درونی صنعت نفت و ارتقای تجهیزات و ساخت‌افزارهای موجود در این صنعت را می‌توان یکی دیگر از این راهبردها دانست.

۳-۸. توجه به ابعاد توسعه پایدار در کشور (حفظ محیط زیست و...)

مصرف بالای انرژی اثرات زیست‌محیطی بسیاری برجا می‌گذارد، در کنار اینکه این منابع را به هدر می‌دهد. در بسیاری از تصمیم‌گیری‌ها هزینه‌هایی که بر محیط زیست وارد می‌شود را در نظر نمی‌گیرند و بر اساس هزینه‌های حسابداری به سیاست‌گذاری می‌پردازند. شاخص‌های زیست‌محیطی که مورد توافق مجمع جهانی اقتصاد است، یک معیار ارزیابی و نمره‌دهی زیست‌محیطی به کشورهاست.

جدول ۲. اطلاعات جمعیت‌شناختی خبرگان تکمیل‌کننده پرسش‌نامه

سطح تحصیلات	تعداد	میانگین تجربه مرتبط
کارشناسی	۳	دو سال تجربه مرتبط
کارشناسی ارشد	۶	پنج سال تجربه مرتبط
دکتری	۵	هفت سال تجربه مرتبط
استاد دانشگاه	۴	بیشتر از دوازده سال تجربه مرتبط

$$v_{ij} | j \in J2 | i = 1, 2, \dots, m \}$$

گام سوم: راه‌حل ایده‌آل مثبت (A_i^+) و راه‌حل ایده‌آل منفی (A_i^-) را با استفاده از فرمول‌های شماره ۳ و ۴ مشخص می‌کنیم.

گزینه ایده‌آل مثبت

$$A^+ = \{(\max v_{ij} | j \in J1 \}, (\min v_{ij} | j \in J2 | i = 1, 2, \dots, m \} =$$

۳.

$$A^+ = (V1^+ + V2^+ + \dots + Vn^+)$$

$$A^- = \{ \min v_{ij} | j \in J1 \}, (\max v_{ij} | j \in J2 | i = 1, 2, \dots, m \}$$

گزینه ایده‌آل منفی

۴.

$$A^- = (V1^- + V2^- + \dots + Vn^-)$$

$$J1 = \{ 1, 2, \dots, n | j \text{ is benefit} \}$$

$$J2 = \{ 1, 2, \dots, n | j \text{ is worst solution} \}$$

گام چهارم: اندازه فاصله بر اساس نرم اقلیدسی به ازای راه‌حل ایده‌آل منفی و گزینه مثبت و همین اندازه را به ازای راه‌حل ایده‌آل مثبت و گزینه منفی با استفاده از فرمول‌های شماره ۵ و ۶ به دست می‌آید.

تحقیق در عملیات انجام می‌گیرند، نیازی به محاسبه پایایی با توجه به ابزارهای معمول، یعنی (روش بازآزمایی)، روش موازی (همتا) و روش «آلفای کروناخ» نیست، چراکه در این پرسش‌نامه‌ها، تنها به جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها بر اساس نظرات خبرگان پرداخته می‌شود و چون تعداد زیاد تکمیل‌کنندگان پرسش‌نامه‌ها در این روش‌ها ملاک نیست؛ بنابراین روش‌های معمول محاسبه پایایی که در روش‌های آماری استفاده می‌شوند، در اینجا کاربرد چندانی ندارند.

گام اول: ماتریس تصمیم‌گیری D را به کمک فرمول شماره ۱ که نرم اقلیدسی نام دارد، به یک ماتریس نرمال (عادی) شده تبدیل می‌کنیم (نرمال‌سازی)^۱ که ماتریس به دست آمده ND نامیده می‌شود.

$$n_{ij} = \sqrt{\frac{r_{ij}}{(\sum_{i=1}^m (r_{ij})^2)}} \quad .1$$

گام دوم: ماتریس نرمال موزون را براساس فرمول شماره ۲ به دست می‌آوریم.

۲.

$$A^+ = \{(\max v_{ij} | j \in J1 \}, (\min$$

1. Normalize

جدول ۳. نتایج نهایی وزن دهی به شاخص ها

اولویت	شاخصه	وزن نهایی
۱	توجه به سرمایه گذاری زیربنایی از طریق منابع حاصل از درآمدهای نفتی	۰/۷۷
۲	توجه به تولید صیانتی در استخراج منابع نفتی	۰/۶۴
۳	توجه به جلوگیری از مصرف درآمدهای نفتی به عنوان درآمد جاری کشور	۰/۵۵
۴	توجه به سرمایه گذاری درآمدهای نفتی جهت توسعه انرژی های جایگزین برای نسل آینده	۰/۵۳
۵	توجه به تجهیز و به روز رسانی صنعت نفت کشور از طریق منابع حاصل از درآمدهای نفتی	۰/۵۱
۶	توجه به سرمایه گذاری های متناسب بر اساس نیازهای نسل آینده (مثلاً توسعه IT) از درآمدهای حاصل از منابع نفتی کشور	۰/۴۴
۷	توجه به ابعاد توسعه پایدار در کشور (حفظ محیط زیست و...)	۰/۴
۸	توجه به صرفه جویی در بخش مصرف منابع حاصله از نفت و گاز	۰/۳۷

۳-۵. نتایج نهایی رتبه بندی

۵.

حال که فرایند استفاده از روش تاپسیس به صورت کوتاه توضیح داده شد، نتایج نهایی اولویت بندی از طریق این روش در جدول شماره ۳ آمده است.

$$dj^* = \left\{ \sum_{i=1}^n (vij - vj^*)^2 \right\}^{\frac{1}{2}}$$

۶.

۳-۶. برنامه های توسعه و عدالت بین نسلی در بخش انرژی

$$dj^* = \left\{ \sum_{i=1}^n (vij - vj^*)^2 \right\}^{\frac{1}{2}}$$

۱-۶-۳. بررسی برنامه های توسعه براساس شاخص های احصایی

گام پنجم: نزدیکی نسبی A_i (برای هر گزینه) به راه حل ایده آل با استفاده از فرمول شماره ۷ به صورت زیر محاسبه می شود.

۷.

تحلیل اولیه درباره فقدان پژوهش های متناسب با موضوع عدالت بین نسلی در بخش انرژی ارائه شده و در ادامه به استخراج بندهای مرتبط با مسئله عدالت و عدالت بین نسلی در حوزه انرژی (و البته با تأکید بر نفت و گاز) در برنامه های توسعه پرداخته شده است و پس از آن، در مرحله بعد از احصای بندهای مربوط به موضوع نفت و انرژی در برنامه های توسعه، مواردی که ارتباط بیشتری با مفاهیم و مباحث عدالت داشت، تفکیک شدند.

$$C_i = \frac{d_i}{(d_i + d_i^*)}, (i=1, 2, \dots, m)$$

مقدار C_i صفر و یک است؛ بنابراین هر گزینه A_i به راه حل ایده آل نزدیک تر باشد، مقدار C_i آن به یک نزدیک تر خواهد بود.

جامع‌تری که پایداری هدفمند داشته‌اند، اتخاذ کند. تشکیل صندوق توسعه ملی و مواردی از این دست را می‌توان نشانه‌ای از چنین تغییر رویکردی دانست. طبیعی است که در مقام اجرا و عمل، چالش‌های متعددی وجود داشته‌است و می‌بایست مورد اصلاح قرار گیرد.

اما بررسی این برنامه‌ها با معیار عدالت بین‌نسلی در بخش انرژی در تک‌تک محورهای جزئی نشان‌دهنده این موضوع است که شاخص «توجه به صرفه‌جویی در بخش مصرف منابع حاصله از نفت و گاز» همواره نزد سیاست‌گذار نسبت به شاخص‌های دیگر اهمیت بیشتری داشته و در همه برنامه‌های توسعه پس از پیروزی انقلاب اسلامی کشور تأکید بر این شاخص و زمینه‌سازی اجرایی شدن آن قابل مشاهده است، باید اشاره کنیم که الگوگیری از کشورهایی که مصرف انرژی کمتری دارند و مقایسه با آن‌ها در اتخاذ چنین رویکردی بی‌تأثیر نبوده است.

در کنار این تأکید فراوان به این شاخص در مواردی نیز شاهد افت و خیز نسبی در توجه به شاخص‌ها هستیم که گاهی در یک برنامه، شاخص مشخصی وزن زیادی داشته و سیاست‌های ریز و درشت فراوانی برای تحقق آن شاخص اتخاذ شده است، ولی در برنامه دیگری آن شاخص در اولویت قرار نگرفته است. برای مثال، شاخص «توجه به صرفه‌جویی در بخش مصرف منابع حاصله از نفت و گاز»، از برنامه اول تا برنامه ششم همواره مورد تأکید بوده، ولی توجه به مقوله «تولید صیانتی در استخراج منابع نفتی» در برنامه اول با تأکید بیشتری همراه بوده است و در برنامه‌های دوم و سوم کم‌رنگ‌تر شده و مجدداً در برنامه چهارم به صورت جدی‌تری مورد توجه قرار می‌گیرد.

در کنار تأکید این‌چنینی به یک شاخص در همه

بحث و بررسی پس از ارائه جداول، نشان‌دهنده شیوه و درجه اهمیت پرداخت به ابعاد مختلف عدالت بین‌نسلی در بخش انرژی برنامه‌های توسعه است. جدول بررسی برنامه‌های توسعه بر اساس شاخص‌های احصایی در ضمیمه این مقاله آورده شده است.

همان‌گونه که در جدول ضمیمه مشخص شده، به دلایلی امکان وزن‌دهی برنامه‌ها از جهت رعایت مناسبات عدالت بین‌نسلی وجود نداشت، چراکه اولاً: برنامه‌ها لزوماً به مرحله اجرا نرسیده‌اند، ثانیاً: برنامه‌ها از نظر شیوه پرداخت به سیاست‌ها از یک رویکرد کلی تبعیت نکرده‌اند. برخی از آن‌ها به شدت جزئی هستند و برخی در کلیات باقی مانده‌اند، ثالثاً: عمق راهبردی برنامه‌ها در طول زمان رشد قابل‌توجهی داشته است و گاه یک سیاست در برنامه پنجم بهتر و دقیق‌تر از چند بند در برنامه‌های اول و دوم است.

بنابراین علی‌رغم اینکه در جدول شماره ۳، شاخص‌های عدالت بین‌نسلی در برنامه‌های توسعه با نظر خبرگان وزن‌دهی هم شده بود، ولی در مرحله بحث و بررسی، به صورت تحلیلی و صرفاً با کمک گرفتن شهودی از وزن‌های مذکور به تحلیل برنامه‌ها پرداخته خواهد شد.

۴. بحث و نتیجه‌گیری

با بررسی و تطبیق سیاست‌هایی که در برنامه‌های اول تا ششم توسعه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و با محوریت عدالت بین‌نسلی در بخش انرژی (با تأکید بر نفت و گاز) تصویب شده، باید گفت منطق و رویکرد سیاست‌گذاران از برنامه اول تا ششم تغییرات قابل‌توجهی داشته است. از سویی، نگاه جزئی‌گرایانه در برنامه‌ها به نگاهی کلان‌تر تغییر یافته و از سوی دیگر، سیاست‌گذار سعی کرده سیاست‌های

در نگاه اسلام، افراد گوناگون در درون یک نسل، هیچ ترجیحی بر یکدیگر ندارند و توزیع ثروت بر اساس عدالت، مورد تأکید شارع است. افزون بر این، افراد نسل‌های گوناگون نیز در این مسئله از فرصت‌های یکسان برخوردارند و سبقت یا تأخر نسلی بر نسل دیگر سبب بهره‌مندی بیشتر و یا محرومیت آن نخواهد شد.

این موضوع در ادبیات اقتصاد متعارف، در سال ۱۹۷۴ توسط جیمز توپین تحت عنوان حفظ منابع آیندگان در مقابل دعای نسلی طرح شد. حق برابری نسل‌ها یک مفهوم ارزشی است که به منابع نسل‌های آینده توجه می‌کند. در اسناد سیاسی و بین‌المللی به این حق به صراحت توجه نشده و موضوع آن در اقتصاد، بیشتر در ضمن اصطلاح توسعه پایدار بیان شده است.

بنا بر گزارش کمیته اقتصاد و تلفیق کمیسیون اقتصاد کلان، بازرگانی و اداری مجمع تشخیص مصلحت نظام (۱۳۸۶)، امروزه مهم‌ترین اصل توسعه پایدار، عدالت بین‌نسلی است. به این معنا که هر نسل حداقل می‌باید به اندازه‌ای که خود به منابع و ثروت‌های عمومی دسترسی داشته را به نسل بعد منتقل کند. این مبنا می‌تواند حتی در بهره‌برداری از عواید ناشی از نفت و مشتقات آن نیز مؤثر باشد (باباخانی و دیگران، ۱۳۹۴: ۸).

عدالت بین‌نسلی یکی از مفاهیمی است که طی چند دهه گذشته، مورد توجه بسیاری از اندیشمندان قرار گرفته است. بررسی سیاست‌های ملی از منظر میزان تحقق عدالت بین‌نسلی از طریق اجرایی کردن این سیاست‌ها موضوعی قابل تأمل است. با توجه به این دغدغه، پژوهش حاضر به بررسی برنامه‌های توسعه پنج ساله پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران

برنامه‌های توسعه، متأسفانه توجه به سرمایه‌گذاری درآمدهای نفتی جهت توسعه انرژی‌های جایگزین برای نسل آینده به صورت مستقیم مورد توجه قرار نگرفته و چه بسا دقت سیاستی عمیقی درباره آن وجود نداشته است.

یکی از نکات برجسته در برنامه‌ها را می‌توان نقطه عطف برنامه‌های چهارم و پنجم دانست که رویکرد سیاست‌گذار به سمت مدیریت درآمدهای حاصل از فروش منابع نفتی تغییر می‌کند و پیشنهادهای برنامه‌ای به سمتی سوق پیدا می‌کند که تا حد امکان درآمدهای نفتی به صورت جاری هزینه نشود و به صورت سرمایه‌گذاری‌های پایدار و با رویکرد زیرساختی مورد استفاده قرار گیرند. می‌توان گفت که هم‌زمانی برنامه پنجم با افزایش قیمت نفت نیز در اتخاذ چنین سیاست‌هایی مؤثر بوده است.

مسئله دیگر سیر ابداعات شاخص‌های جدید متناسب با تحولات است، به طوری که در شاخص توجه به ابعاد توسعه پایدار در کشور (حفظ محیط زیست) ... مشاهده می‌کنیم که حاصل ابداعات برنامه دوم توسعه است و تا برنامه‌های بعدی نیز ادامه داشته است.

حقوق بین‌نسلی از مباحثی است که در حوزه دانش حسابداری به آن توجه شده است و ریشه در سنن مذهبی، فرهنگی و حقوقی عرفی دارد. پورسعید در مقاله‌ای تحت عنوان «پایداری محیط زیست از دیدگاه اسلام» بیان می‌کند که بر اساس شریعت اسلام، انسان باید در بهره‌برداری از منابع، نه تنها به حقوق افراد جامعه (عدالت درون‌نسلی) توجه داشته باشد، بلکه به حقوق نسل‌های آینده (عدالت بین‌نسلی) که چنین منابعی ضامن حیات و بقای آن‌ها است نیز توجه کامل مبذول دارد.

همراه بوده، ولی رشد قابل توجهی داشته است. ضمن اینکه سیاست‌های برنامه‌های اخیر (به‌ویژه برنامه‌های پنجم و ششم) نسبت به برنامه‌های اول و دوم کامل‌تر و جامع‌نگرتر بوده است.

از جهت پرداخت به مقوله عدالت بین‌نسلی نیز رویکرد برنامه‌های اول تا ششم متفاوت است، برنامه‌های ابتدایی عمدتاً سیاست صرفه‌جویی در بخش انرژی را مد نظر قرار داده‌اند و در برنامه‌های پایانی، عمده تمرکز بر مدیریت درآمدهای حاصل از منابع نفتی و همچنین مدیریت برداشت هدفمند از منابع نفتی بوده است.

با توجه به تحلیل‌ها و نتایجی که ارائه شد، می‌توان پیشنهادهایی را در راستای تدوین برنامه هفتم توسعه ارائه کرد، استفاده از شاخص‌های احصاشده این پژوهش در بخش نفت و گاز برنامه هفتم می‌تواند راهگشا باشد. بر اساس نظرات خبرگان این حوزه، برخی شاخص‌ها اهمیت بیشتری نسبت به مابقی موارد دارد، ولی متأسفانه در برنامه‌ریزی شش برنامه پیشین، توجه کمتری به آن‌ها صورت گرفته است.

یافته‌های این پژوهش نشان داد که دو شاخص «توجه به سرمایه‌گذاری زیربنایی از طریق منابع حاصل از درآمدهای نفتی» و «تولید صیانتی در استخراج منابع نفتی» از اهمیت بیشتری نسبت به شاخص‌های دیگر برخوردارند، ولی توجه بسیار اندکی به آن‌ها صورت گرفته است. هرچند به منظور تحقق عدالت بین‌نسلی در برنامه‌های توسعه در بخش نفت و گاز، می‌توان سیاست‌های گوناگونی را در نظر گرفت، ولی طراحی سیاست‌ها در لایه‌های گوناگون با توجه به شاخص‌های پیشنهادی قابل توصیه است.

سطح‌بندی این سیاست‌ها می‌تواند در مقام پیاده‌سازی آن‌ها نیز سهولت بیشتری را ایجاد کند.

از منظر عدالت بین‌نسلی با تأکید بر بخش انرژی (و با تمرکز خاص بر صنعت نفت و گاز) پرداخته است.

در این پژوهش، ضمن شناسایی، اعتبارسنجی و رتبه‌بندی شاخص‌هایی که نمایان‌گر مفهوم عدالت بین‌نسلی در بخش نفت و گاز باشند، به بررسی جزء به جزء بندهایی که به صورت مستقیم و غیرمستقیم به مفهوم عدالت بین‌نسلی اشاره داشتند، اقدام شد و از این رهگذر، آسیب‌شناسی اولیه در این زمینه صورت پذیرفت.

پس از رتبه‌بندی شاخص‌های طراحی شده با روش تاپسیس، شاخص‌های «توجه به سرمایه‌گذاری زیربنایی از طریق منابع حاصل از درآمدهای نفتی»، «توجه به تولید صیانتی در استخراج منابع نفتی»، «توجه به جلوگیری از مصرف درآمدهای نفتی به عنوان درآمد جاری در کشور»، «توجه به سرمایه‌گذاری درآمدهای نفتی جهت توسعه انرژی‌های جایگزین برای نسل آینده»، «توجه به تجهیز و به‌روزرسانی صنعت نفت کشور از طریق منابع حاصل از درآمدهای نفتی»، «توجه به سرمایه‌گذاری‌های متناسب بر اساس نیازمندی‌های نسل آینده (مثل توسعه فناوری اطلاعات) از درآمدهای حاصل از منابع نفتی کشور»، «توجه به ابعاد توسعه پایدار در کشور و توجه به صرفه‌جویی در بخش مصرف منابع حاصل از نفت و گاز» به ترتیب در رتبه‌های اول تا هشتم قرار گرفتند.

۴-۱. پیشنهادهای سیاستی

همان‌گونه که مشاهده شد، پس از تطبیق شاخص‌ها روی بندهای احصاشده از برنامه‌های توسعه پیشین باید گفت توجه سیاست‌گذار به مقوله عدالت، لااقل در مقام بیان و تصویب سیاست‌ها در طول شش برنامه گذشته هرچند با فراز و نشیب

برخی از سیاست‌ها، در سطوح عملیاتی، برخی در سطوح میانی و برخی در سطوح عالی قابل تجویز هستند و به همین نسبت، ارزیابی سیاست‌ها نیز متفاوت خواهد بود که بحث تفصیلی در این زمینه، می‌تواند موضوع پژوهشی دیگر باشد.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

تمامی اصول اخلاق پژوهش در این مقاله رعایت شده است.

حامی مالی

این مقاله حامی مالی ندارد.

مشارکت‌نویسندگان

مفهوم‌سازی: محمد نوروزی، روش‌شناسی: محمد نوروزی، اعتبارسنجی: امیرحسین خورشیدی اطهر، تحلیل: محمد نوروزی، امیرحسین خورشیدی اطهر، تحقیق و بررسی: محمد نوروزی، امیرحسین خورشیدی اطهر، منابع، نگارش پیش‌نویس: محمد نوروزی، ویراستاری و نهایی‌سازی نوشته: امیرحسین خورشیدی اطهر، بصری‌سازی: امیرحسین خورشیدی اطهر، نظارت و مدیریت پروژه: محمد نوروزی.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

منابع فارسی

بر الزامات حقوقی. پژوهش‌نامه اقتصاد انرژی ایران، ۴(۱۶)، ۱۸۰-۱۳۷.

فیاضی، م. ت.، اژدری، ع. ا. و باقری تودشکی، م. (۱۳۹۸). پایداری بودجه بر اساس برقراری عدالت بین‌نسلی در بهره‌برداری از منابع نفتی (رهیافتی برای ایران). جستارهای اقتصادی، ۱۶(۳۲)، ۵۹-۳۵.

لاجوردی، س. ع.، رضایی صدراآبادی، م. و سیدحسین‌زاده یزدی، م. (۱۳۹۳). معیارهای توزیع عادلانه منابع طبیعی تجدیدنپذیر در نظام اقتصادی اسلام. فصلنامه اقتصاد اسلامی، ۱۴(۵۵)، ۳۲-۵.

مرتضوی کاخکی، م.، ناجی میدانی، ع. ا.، مهدوی عادل، م. ح. و حسین‌زاده، م. ح. (۱۳۹۶). نقد و بررسی نظریات عدالت بین‌نسلی لیبرال. مطالعات اقتصاد اسلامی، ۹(۲)، ۵۸-۳۱.

مسرت، م. (۱۳۸۴). سیاست انرژی ایران معضلات اخیر و چشم‌انداز سیاست انرژی پایدار. نشریه انرژی ایران، ۹(۳)، ۸۳-۷۰.

مصباحی مقدم، غ. ر.، شهبازی غیائی، م. و نخلی، س. ر. (۱۳۹۰). اصول و سیاست‌های حاکم بر مصرف انفال و درآمدهای حاصل از آن در دولت اسلامی. پژوهش‌های اقتصادی ایران، ۱۶(۴۸)، ۲۲۱-۱۹۳.

مصلی‌نژاد، ع. (۱۳۹۶). آسیب‌شناسی توسعه اقتصادی در ایران. تهران: اختران.

موسوی‌آزاد کسمایی، ا. (۱۳۹۱). ارزیابی حساب ذخیره ارزی با رویکرد استفاده بهینه درآمدهای نفتی در اقتصاد کشور. راهبرد توسعه، ۳۰، ۵۲-۲۵.

آذرع. و رجب‌زاده، ع. (۱۳۸۹). تصمیم‌گیری کاربردی رویکرد MDAM. تهران: نگاه دانش.

احمدی، س. ج. (۱۳۹۱). معیار عدالت توزیعی و نسبت آن با انصاف و برابری با تأکید بر اخلاق حکومتی امام علی (ع). پژوهش‌نامه اخلاق، ۱۵(۱)، ۷۶-۵۳.

باباخانی، ج.، پیفیه، ا. و تقویفرده، م. ت. (۱۳۹۴). ارزیابی روند تحقق حقوق بین‌نسلی حاکم بر مصرف عواید حاصل از فروش نفت و مشتقات آن از دیدگاه اقتصادی. دانش حسابرسی، ۱۴(۵۸)، ۲۹-۵.

پورعزت، ع. ا.، احمدی، ح.، عباسی، ا. و عباسی، ط. (۱۳۹۸). شناسایی مؤلفه‌های ناظر بر رعایت عدالت بین‌نسلی در ختمشی بودجه‌ای ایران. سیاست‌گذاری عمومی، ۱۸(۲)، ۱۴۳-۱۶۱.

توحیدی‌نیا، ا. (۱۳۹۴). اثر تحقق عدالت بین‌نسلی بر میزان انباشت دارایی‌های سرمایه‌های کشور. اقتصاد اسلامی، ۵۱(۶۰)، ۲۶-۵.

توحیدی‌نیا، ا. (۱۳۹۴). همسویی تحقق عدالت بین‌نسلی در بهره‌برداری از درآمد منابع هیدروکربوری با رفاه اقتصادی بلندمدت در ایران. پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، ۳۲(۷۶)، ۵۴-۳۳.

عسکری، م. و توحیدی‌نیا، ا. (۱۳۹۴). تنزیل عادلانه در بهره‌برداری از منابع طبیعی پایان‌پذیر. مطالعات اقتصاد اسلامی، ۵۱(۸۲)، ۸۲-۵۹.

سید نورانی، م. ر. و خاندوزی، س. ا. (۱۳۹۱). مبنای نظری سنجش عدالت اقتصادی در اسلام. جستارهای اقتصادی، ۹(۱۷)، ۵۸-۳۱.

درخشان، م. (۱۳۹۳). قراردادهای نفتی از منظر تولید صیانتی و ازدیاد برداشت: رویکرد اقتصاد مقاومتی. مطالعات اقتصاد اسلامی، ۶(۲)، ۵۲-۷.

صادقی شاهدانی، م. و قویدل، ع. (۱۳۹۶). برنامه‌ریزی اقتصادی؛ مبنای، اصول و روش‌ها. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.

غفاری، ع. ر. و تکلیف، ع. (۱۳۹۴). کاربرد الگوی عقلایی در تصمیم‌گیری‌های راهبردی برای تولید صیانتی از میدان مشترک پارس جنوبی-گنبد شمالی: مدل مفهومی با تأکید

References

- Azar, A., & Rajabzadeh, A. (2011). [Applied decision making (MADM approach) (Persian)]. Tehran: Negahedanesh. http://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=2132204&pageStatus=1&sortKeyValue1=sortkey_title&sortKeyValue2=sortkey_author
- Ahmadi, S. J. (2012). [The norm of distributive Justice and its relation to fairness and equity with an emphasis on Imam Ali's governmental ethic (Persian)]. *Research Quarterly in Islamic Ethics*, 5(18), 53-76. <http://akhlagh.maaref.ac.ir/article-1-1574-fa.html>
- Askari, M. M., & Tohidinia, A. (2012). [Just discounting in utilizing exhaustible natural resources (Persian)]. *Journal of Islamic Economic Studies*, 5(1), 59-82. <https://www.sid.ir/en/journal/ViewPaper.aspx?ID=606193>
- Babajani, J., Pifeh, A., & Taghavifard, M. T. (2015). [Assessment the process of realization of the ruling intergenerational rights from sale of oil and its derivatives- economic Context (Persian)]. *Journal of Audit Science*, 14(58), 5-28. <http://danesh.dmk.ir/article-1-935-fa.html>
- Derakhshan, M. (2014). [Oil contracts from mer and ior/ eor standpoint: The resilient economy approach (Persian)]. *Journal of Islamic Economic Studies*, 6(2), 7-52. [DOI:10.30497/IES.2014.1558]
- Fayyazi, M. T., Ajdari, A. A., & Bagheri Tudashki, M. (2020). [Sustainability of budget based on intergenerational justice in exploiting oil resources; An approach for Iran (Persian)]. *Journal of Irans Economic Essay*, 16(32), 35-59. [DOI:10.30471/IEE.2020.5439.1766]
- Ghaffari, A., & Taklif, A. (2015). [The application of rational model in strategic decision-making for maximum efficient recovery from "South Pars-North Dome" joint field: A conceptual model with emphasis on legal requirements (Persian)]. *Iranian Energy Economic*, 4(16), 137-180. [DOI:10.22054/JIEE.2016.1896]
- Lajevardi, S. A., Rezaee Sadrabadi, M., & Sayyed-Hosseinzadeh Yazdi, M. (2014). [Standards of non-renewable natural resources' just distribution in the economic system of Islam (Persian)]. *Eghtesad-e-Eslami*, 14(55), 5-32. http://eghtesad.iict.ac.ir/article_14277.html?lang=fa
- Maserat, M. (2005). [Iran energy policy recent problems and prospects for sustainable energy policy (Persian)]. *Iranina journal of Energy*, 9(3), 70-83. <http://necjournals.ir/article-1-109-fa.html>
- Mesbahi Moghadam, G. R., Shahbazi Ghiasi, M., & Nakhli S. R. (2011). [The principles and policies for consumption of "Anfal" and natural resources in Islamic government (Persian)]. *Iranian Economic Research*, 16(48), 193-221. <https://www.sid.ir/en/journal/ViewPaper.aspx?ID=256960>
- Mortazavi Kakhki, M., Naji Mydani, A. A., Mahdavi Adeli, M. H., & Hosseinzadeh, M. H. (2017). [Critical review of liberal theories of intergenerational justice (Persian)]. *Journal of Islamic Economic Studies*, 9(2), 31-58. <https://www.sid.ir/en/journal/ViewPaper.aspx?ID=570672>
- Mosalanejad, A. (2017). [Pathology of economic development in Iran (Persian)]. Tehran: Akhtaraneh. http://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=4899470&pageStatus=1&sortKeyValue1=sortkey_title&sortKeyValue2=sortkey_author
- Mousavi Azad Kasmaei, A. (2012). [Evaluation of foreign exchange reserve account with the approach of optimal use of oil revenues in the country's economy (Persian)]. *Journal of Development Strategy*, 30, 21-52. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/968911/%D9%85%D9%82%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%AA-%>
- Pourezat, A. A., Ahmadi, H., Abasi, A., & Abasi, T. (2019). [Identification of intergenerational justice components in the Iran's budget policy (Persian)]. *Public Policy*, 5(2), 143-161. [DOI:10.22059/PPOLICY.2019.72276]
- Sadeghi Shahdani, M., & Ghavidel, A. (2018). [Economic planning: Foundation, principles and methods (Persian)]. Tehran: Imam Sadiq University. http://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=4884047&pageStatus=1&sortKeyValue1=sortkey_title&sortKeyValue2=sortkey_author
- Seyyed Nourani, S. M. R., & Khandouzi, S. E. (2012). [Theoretical basis of assessing economic justice in Islam (Persian)]. *Journal of Irans Economic Essays*, 9(17), 31-58. http://iee.rihu.ac.ir/article_232.html?lang=en
- Tohidnia, A. (2016). [The effect of intergenerational justice on the accumulation of capital assets of the country (Persian)]. *Eghtesad-e-Eslami*, 15(60), 5-26. http://eghtesad.iict.ac.ir/article_19042.html?lang=fa

- Tohidnia, A. (2016). [Accompanying intergenerational justice in utilizing the hydrocarbon resources revenues by long run economic welfare (Persian)]. *Journal of Economic Research and Policies*, 23(76), 33-54. <https://www.sid.ir/en/journal/ViewPaper.aspx?ID=534325>
- Meyer, L. (2021). Intergenerational Justice. In E. N. Zalta, U. Nodelman, & C. Allen, R. L. Anderson (Eds.). *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford: Stanford University. <https://plato.stanford.edu/entries/justice-intergenerational/#Bib>
- Rawls, J. (1999). *The law of peoples: With "the idea of public reason revisited"*. Cambridge: Harvard University Press. https://www.google.com/books/edition/The_Law_of_Peoples/8L1pNj6ir1YC?hl=en&gbpv=0
- Rawls, J. (2001). *Justice as fairness: A restatement*. Cambridge: Harvard University Press. https://www.google.com/books/edition/Justice_as_Fairness/ACyVDwAAQBAJ?hl=en&gbpv=0
- Silver, M. (1989). *Foundations of economics justice*. New Jersey: B. Blackwell. https://www.google.com/books/edition/Foundations_of_Economic_Justice/t_tlQgAA-CAAJ?hl=en
- Summers, J. K., & Smith, L. M. (2014). The role of social and intergenerational equity in making changes in human well-being sustainable. *AMBIO*, 43(6), 718-728. [DOI:10.1007/s13280-013-0483-6]
- Thompson, J. (2009). *Intergenerational justice: Rights and responsibilities in an intergenerational polity*. Oxfordshire: Taylor & Francis. https://www.google.com/books/edition/Intergenerational_Justice/7siRAgAAQBAJ?hl=en&gbpv=0
- Thorbecke, E. (2007). The evolution of the development doctrine 1950–2005. In G. Mavrotas, & A. Shorrocks (Eds.), *Advancing development. Core themes in global economics* (pp. 3-36). London: Palgrave Macmillan. https://www.google.com/books/edition/Advancing_Development/HThyQAACAAJ?hl=en

ضمیمه:

جدول: استخراج سیاست‌های موجود در برنامه‌ها بر اساس شاخص‌های احصایی

شماره برنامه	کد	سیاست	شاخص
۱	P01	جانمایی استفاده از گاز طبیعی به جای فرآورده‌های نفتی و سایر سوخت‌های انرژی‌زا	
۱	P02	توزیع گاز به ترتیب برای مصارف نیروگاه‌ها، صنایع، تجاری و خانگی	
۱	P03	اولویت در تأمین برق مورد نیاز بخش‌های تولیدی کشور	
۱	P04	بهبود بهره‌برداری از تأسیسات صنعت برق کشور	
۱	P05	تأکید بر سیاست‌گذاری در زمینه مصرف بهینه انرژی	
۱	P06	تأکید بر سیاست‌گذاری در زمینه صرفه‌جویی در سوخت و انرژی	
۱	P07	تأکید بر سیاست‌گذاری جهت رعایت دقیق اولویت‌های بخش انرژی	
۱ و ۴	P08	تأکید بر گسترش و تأکید بر حمل‌ونقل عمومی	
۲	P09	افزایش قیمت فرآورده‌های نفتی به منظور صرفه‌جویی و تأمین عدالت اجتماعی	
۲	P10	اعمال نرخ تصاعدی بر تعرفه‌های مصرف آب، برق و گاز	
۳ و ۲	P11	تأکید بر سیاست‌گذاری در جهت کاهش مصرف فرآورده‌های نفتی	
۲	P12	افزایش قیمت گاز طبیعی	توجه به صرفه‌جویی در بخش مصرف منابع حاصله از نفت و گاز
۲	P13	اعمال سیاست جهت تعیین مشخصات فنی و معیارها در مورد سیستم‌ها و تجهیزات انرژی‌بر	
۲	P14	تنظیم ساعات کار اصناف به منظور مدیریت مصرف انرژی	
۲	P15	تنظیم برنامه فصلی کارخانجات و صنایع به منظور مدیریت مصرف انرژی	
۲۲	P16	تدوین و اجرای ضوابط لازم جهت تسهیلات مالی به صنایع برای اصلاح ساختار مصرف انرژی	
۴ و ۳ و ۲	P17	تهیه و تنظیم مقررات مربوط به رعایت استاندارد مصرف انرژی در ساختمان	
۳ و ۲	P18	تشکیل کمیته‌ای جهت ارائه الگوهای مطلوب در زمینه مصرف انرژی و...	
۴	P19	تغییر نظام قیمت‌گذاری حامل‌های انرژی و تعدیل آن بر اساس قیمت‌های صادراتی خلیج فارس	
۴	P20	توسعه تولید خودروهای دوگانه‌سوز	
۴	P21	توسعه عرضه گاز طبیعی فشرده با قیمت یارانه‌ای به حمل‌ونقل عمومی درون شهری	
۴	P22	بهینه‌سازی ساختوسازها به منظور کاهش مصرف انرژی	
۶	P23	مکلف شدن دولت به اجرای طرح جایگزینی محصولات کم‌بازده صنعتی و پرمصرف مانند خودروهای فرسوده با اعطای مشوق‌های مورد نیاز	
۶	P24	مکلف شدن دولت به اجرای طرح نوسازی و بازسازی صنایع به نحوی که منجر به کاهش مصرف و شدت انرژی و آلاینده‌گی و افزایش بازدهی و ارتقای کیفیت تولیدات شود	
۶	P25	اجرای ترتیباتی جهت کاهش سالانه تلفات انرژی در بخش ساختمان به میزان ۵ درصد	
۶	P26	جلوگیری خودداری از شماره‌گذاری خودروهای فاقد شرایط یورو ۴	

شماره	شخص	سیاست	کد	برنامه
		اولویت در جمع‌آوری گازهای همراه نفت میداین فلات قاره	P27	۱
		رعایت اولویت در تأمین گاز پروژه‌های تزریق گاز به منظور جلوگیری از هرزروی نفت خام	P28	۱
		پرهیز از برداشت گاز کلاهی مخازن نفت	P29	۱
		حمایت از توسعه میداین گازی پارس و پارس جنوبی (مشترک با قطر) از طریق عقد قرارداد با شرکت‌های خارجی و بازپرداخت از محل تولیدات میداین مربوط	P30	۱
		تضمین برداشت صیانتی از مخازن نفت و گاز در طول دوره قرارداد	P31	۴
		تعیین نرخ بازگشت سرمایه‌گذاری برای طرف قرارداد، متناسب با شرایط هر طرح و با رعایت ایجاد انگیزه برای به‌کارگیری روش‌های بهینه در اکتشاف، توسعه و بهره‌برداری	P32	۴
		اعطای مجوز به شرکت ملی نفت برای توسعه فناوری جهت جمع‌آوری گازهای همراه نفت و بازپرداخت تمهیدات ایجادشده از محل درآمد اضافی همان طرح‌ها	P33	۴
		انتقال و به‌کارگیری فناوری‌های جدید و بهره‌برداری از میداین نفتی و گازی و امکان استفاده از روش‌های مختلف قراردادی بین‌المللی	P34	۴
	توجه به تولید صیانتی در استخراج منابع نفتی	اطمینان از حفظ و صیانت هرچه بیشتر با افزایش ضریب بازیافت از مخازن نفت و گاز کشور	P35	۴
		تشویق و حمایت از جذب سرمایه‌ها و منابع خارجی در فعالیت‌های بالادستی نفت و گاز، به‌ویژه در میداین مشترک و طرح‌های اکتشافی کشور	P36	۴
		اعطای مجوز به دولت جهت انعطاف بیشتر در قراردادهای بیع متقابل	P37	۵و۴
		تهیه برنامه جامع صیانتی و ازدیاد برداشت از مخازن هیدروکربوری با رعایت اولویت‌بندی مخازن به تفکیک نواحی خشکی و مناطق دریایی	P38	۵
		برداشت صیانتی از مخازن نفتی موجود با تزریق گاز، آب و سایر روش‌ها	P39	۵
		جمع‌آوری گازهای در حال سوختن میداین در حال بهره‌برداری	P40	۵
		صدور پروانه بهره‌برداری به شرکت‌ها با اتخاذ ضوابط تولید صیانتی	P41	۵
		موظف شدن وزارت نفت به ذخایر راهبردی نفت و گاز به منظور اثرگذاری در بازار جهانی نفت و گاز با تأکید بر حفظ و توسعه ظرفیت‌های تولید نفت و گاز، به‌ویژه در میداین مشترک تا پایان سال اول اجرای قانون برنامه افزایش دهد	P42	۶
		تأکید بر اولویت برداشت از میداین مشترک	P43	۱و۵و۶
		تأکید نسبت به عقد قراردادهای بیع متقابل توأم برای اکتشاف و توسعه میداین جدید	P44	۵

شماره برنامه	کد	سیاست	شاخص
۵	P45	قطع وابستگی هزینه‌های جاری دولت به درآمدهای نفت و گاز تا پایان برنامه	
۱	P46	تاکید بر افزایش درآمدهای نفتی و سرمایه‌گذاری در حوزه‌های زیربنایی	
۳	P47	افزایش سرمایه بانک توسعه صادرات از محل تخصیص مازاد درآمد حاصل از صادرات نفت به عنوان سهم دولت	
۵۰۴	P48	ایجاد حساب ذخیره ارزی حاصل از عواید نفت	
۳	P49	تاکید بر تشکیل حساب ذخیره ارزی حاصل از درآمد نفت خام	توجه به جلوگیری از مصرف درآمدهای نفتی به عنوان درآمد جاری در کشور
۳	P50	تشکیل حساب ذخیره ریالی	
۵	P51	افزایش سهم درآمدهای عمومی در تأمین اعتبارات هزینه‌ای دولت	
۵	P52	تأمین کسری بودجه عمومی دولت ناشی از کاهش منابع ارزی حاصل از صادرات نفت خام، گاز و میعانات گازی نسبت به ارقام پیش‌بینی‌شده در قوانین بودجه سنواتی از محل حساب ذخیره ارزی، مشروط بر اینکه از دیگر منابع قابل تأمین نباشد با تصویب مجلس شورای اسلامی مجاز است	
۶۵	P53	تاکید بر تشکیل صندوق ملی	
۱	P54	تاکید بر به‌کارگیری عواید حاصل از درآمدهای ناشی از صادرات نفت و دیگر کانی‌ها در سرمایه‌گذاری، انتقال فناوری و ارتقای علمی و فنی کشور	
۶	P55	ارائه تسهیلات ریالی به صنایع کوچک و متوسط تعاونی و غیردولتی در چارچوب اساسنامه دائمی صندوق توسعه ملی از طریق بانک‌های عامل دولتی	
۲	P56	تخصیص بخشی از درآمدهای حاصل از فروش حامل‌های انرژی جهت انجام تحقیقات لازم در زمینه صرفه‌جویی و مدیریت بر مصرف انرژی	توجه به سرمایه‌گذاری درآمدهای نفتی جهت توسعه انرژی‌های جایگزین برای نسل آینده
۶	P57	تاکید بر ایجاد تسهیلاتی برای تأمین خوراک مورد نیاز واحدهای مجتمع تولیدی بخش پتروشیمی کشور جهت جلب سرمایه‌گذاری بخش غیردولتی	

شماره برنامه	کد	سیاست	شاخص
۱	P58	اعطای مجوز به شرکت ملی صنایع پتروشیمی برای پیاده‌سازی طرح‌های سرمایه‌های پتروشیمی از طریق پیش‌فروش محصولات تا سقف مشخص	
۳	P59	توجه به توسعه فناوری در صنعت نفت و توسعه تجهیزات سخت‌افزاری	
۵	P60	واریز سالانه ۱۰ درصد از ارزش نفت خام و میعانات و مایعات گازی تولیدی پس از واریز به خزانه برای عملیات نفتی	
۵	P61	تکمیل دو پالایشگاه میعانات گازی «ستاره خلیج فارس» و «فارس»	
۵	P62	اعطای تسهیلات برای بهینه‌سازی پالایشگاه‌های موجود	
۵	P63	سامانه یکپارچه کنترل و اندازه‌گیری میزان تولید، فرآورش، انتقال، پالایش، توزیع و صادرات نفت خام و گاز طبیعی و فرآورده‌های نفتی	توجه به تجهیز و به‌روزرسانی صنعت نفت کشور از طریق منابع درآمد‌های نفتی
۵	P64	تخصیص یک درصد از اعتبارات طرح‌های توسعه‌ای سالانه شرکت‌های تابعه را در طول برنامه، جهت ایجاد ظرفیت (پتانسیل) جذب، توسعه فناوری‌های اولویت‌دار نفت، گاز و پتروشیمی و به‌کارگیری آن‌ها در صنایع مرتبط و ارتقای فناوری‌های موجود و بومی‌سازی آن‌ها و کاهش شدت انرژی به منظور افزایش و ارتقای توان علمی، فناوری و نوآوری در صنعت نفت	
۶	P65	حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان در حوزه انرژی و نفت و ارائه تسهیلات به آن‌ها	
۶	P66	تخصیص معادل یک درصد از اعتبارات طرح‌های توسعه‌ای سالانه شرکت‌های تابعه در طول اجرای قانون برنامه، جهت ایجاد ظرفیت جذب، توسعه فناوری‌های اولویت‌دار نفت، گاز و پتروشیمی و انرژی‌های تجدیدپذیر و به‌کارگیری آن‌ها در صنایع مرتبط و ارتقای فناوری‌های موجود و بومی‌سازی آن‌ها و کاهش شدت مصرف انرژی	
۶	P67	ایجاد تمهیدات لازم برای استفاده از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های شرکت‌های بخش خصوصی و تعاونی و نهادهای عمومی غیردولتی برای سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های اکتشاف، تولید و بهره‌برداری توسط وزارت نفت	
۴	P68	انتقال و به‌کارگیری فناوری‌های جدید و بهره‌برداری از میادین نفتی و گازی و امکان استفاده از روش‌های مختلف قراردادی بین‌المللی	
۴	P69	اعطای مجوز به شرکت ملی نفت برای توسعه فناوری جهت جمع‌آوری گازهای همراه نفت و بازپرداخت تعهدات ایجاد شده از محل درآمد اضافی همان طرح‌ها	
۵	P70	تشکیل صندوق توسعه ملی با هدف حفظ سهم نسل‌های آینده	
۵	P71	اعطای تسهیلات از منبع صندوق ملی به بخش خصوصی، تعاونی و بنگاه‌های اقتصادی متعلق به مؤسسات عمومی غیردولتی برای تولید و توسعه سرمایه‌گذاری توجیه‌دار فنی، مالی و اقتصادی	توجه به سرمایه‌گذاری متناسب بر اساس نیازهای نسل آینده
۵	P72	سرمایه‌گذاری در بازارهای پولی و مالی خارجی	
۵	P73	اعطای تسهیلات به سرمایه‌گذاران خارجی با در نظر گرفتن شرایط رقابتی و بازدهی مناسب اقتصادی به منظور جلب و حمایت از سرمایه‌گذاری در ایران	
۵	P74	اعطای تسهیلات برای تولید بنزین	
۶	P75	تخصیص یک درصد منابع حاصل از فروش نفت و گاز سهم دولت در قالب بودجه سالانه به وزارت راه و شهرسازی جهت اجرای طرح‌های حمل‌ونقل ریلی با اولویت مناطق کمتر توسعه‌یافته	
۵	P76	تأکید بر ادامه فعالیت حساب ذخیره ارزی حاصل از عواید نفت موضوع ماده (۱) قانون برنامه چهارم توسعه	

شماره برنامه	کد	سیاست	شاخص
۲	P77	تأکید بر تجدیدنظر در الگوی مصرف انرژی در کشور و کاهش در آلودگی، سوختها	
۳	P78	تأکید بر صرفه‌جویی، منطقی کردن مصرف انرژی و حفاظت از محیط زیست	
۳	P79	تهیه و تدوین معیارها و مشخصات فنی مرتبط با مصرف انرژی در تجهیزات، فرایندها و سیستم‌های مصرف‌کننده انرژی	
۴	P80	تأکید بر رعایت مقررات و ملاحظات محیط زیستی	توجه به ابعاد توسعه پایدار
۴	P81	اجرای طرح‌های بهینه‌سازی و کمک به اصلاح و ارتقای وسایل، تجهیزات کارخانجات و سامانه‌های مصرف‌کننده انرژی	توسعه پایدار در کشور
۵	P82	تأکید بر نظارت بر سلامت و ایمنی و محیط زیست	(حفظ محیط زیست و...)
۶	P83	برنامه‌ریزی جهت تخصیص عوارض آلاینده‌گی	
۶ و ۵	P84	اختصاص درصدی از درآمد حاصل از صادرات نفت خام و میعانات گازی خالص صادرات گاز طبیعی به ترتیب یک‌سوم به استان‌های نفت‌خیز و گازخیز و دوسوم به مناطق و شهرستان‌های کمتر توسعه‌یافته (در برنامه پنجم ۲ درصد و در برنامه ششم ۳ درصد)	
۶	P85	تأمین هزینه‌های تجهیز درمانگاه‌ها در مناطق نفت‌خیز	

